

Pál József
(Szegedi Tudományegyetem)

A valóság nyelv általi elvesztése, Carlo Michelstaedter

Az Osztrák-Magyar Monarchia szellemi kiteljesedésének éveiben gyakori jelenség volt, hogy az írók szándékosan lemondva a szűk értelemben vett realizmus vagy naturalizmus követelményeiről az általuk teremtett világot egy magasabb, egy igazibb valóságként akarták elfogadtatni. A korszak különlegessége e tekintetben nemcsak az, hogy másodrendűvé degradálta a hétköznapi élet hagyományos erkölcsi és esztétikai értékeit, hanem az is, hogy ezek a *világok* egymással nagyon sok közös elemet tartalmazó mítosszá álltak össze vagy állíthatók össze. A jelenség gyakorisága, a megfogalmazott mitológikus elemek koherenciája, művészi ereje, illetve a szélesebb közönség fogékonysága ennek elismerésére odáig vezetett, hogy az írók elképzelték valamit, aminek természetesen volt valóságalapja, majd jellegzetes típusokat és környezetet teremtettek hozzá, azután pedig ez kezdett el valóságként, és a helyett funkcionálni. Claudio Magris szerint ez a folyamat meghatározott eseményhez köthető¹. Így született a népi Monarchia mítosza. Olyasfajta mitizálás ment itt végbe, amelyben ideálisnak láttatták az országot (Franz Werfel majd *vrai règne*-nek fogja nevezni), megteremtését pedig olyan kísérletnek, amelynek során „Isten országának földi képmását akarják létrehozni”. A K.u.K. világában a legfontosabb szó, a vezérmotívum, a *kompromisszum*.²

Ennek a rendszernek a jellemzője a mozdulatlanosság, az állandóság, a változtatni nem akarás és az ebből fakadó biztonságérzet volt. Elég itt Stefan Zweig *Die Welt von der Gestern*-jére utalni, a századfordulótól szóló kordokumentum a szerző öngyilkosságának évében, 1942-ben jelent meg. Ezek a tulajdonságok pedig kétségtelenül az öregségre jellemzőek, s a Monarchia irodalmának hősei valóban igen gyakran öreg emberek voltak. Ez az öregség nem feltétlenül a földön eltöltött évek számával volt összefüggésben, sokkal inkább egyfajta *lelkiállapotot* jelentett. Hermann Broch 1947-es angol nyelvű esszéjében (*The Style of the Mythical Age*, 1947) Homéroszról szólva ugyan, de félre nem érthető módon azonosította a „mítikus kor” stílusát az öregkoréval, vagyis a Monarchiáéval. Tökéletes érettségével ennek stílusa a kifejezés új szintjére ért el. E stilisztikai váltás során a szintaxis vált uralkodóvá a szókincs, az absztrakt, a mindennapi realitás fölött. Absztrakt mivolta az öregkor stílusát a matematikához közelítette, így a határtalanság és teljesség jellegét kölcsönözte neki. Eleganciájával, dekorativitásával együtt az elérhető tökéletesség legmagasabb fokára jutott a felbomló Monarchia valamennyi népének irodalma és művészete a maga mértéke szerint: virágkor volt ez a pusztulás határán.³

Nemcsak a mítosszá vált realitás, de a nyelv sem ad biztos támpontot az egyén tudattartalmának mások felé való közvetítésében. Gyakran bizonyult megtévesztőnek és félrevezetőnek, mint a tíz évvel későbbi wittgensteini „kimondhatatlan”⁴, amely szerint az általános értelemben vett nyelv mégiscsak az egyetlen alkalmas eszköz. A Monarchia irodalmainak összehasonlító tárgyalását Fried István válságdiagnózissal kezdi, amely a nyelv

¹ 1806-ban II. Ferenc Német-római császárból I. Ferenc osztrák császár lett, ekkor született meg a „Nagy Svájc” gondolata, a „nemzetek feletti birodalom eszméje”, „népeimből”, akiket az atyai uralkodó (paterno sovrano) köt össze dinasztikus kapocssal. A *népek* többszáma fajokra és etnikai csoportokra vonatkozik, és nem nemzeti individualitásokra. Claudio MAGRIS, *Il mito absburgico nella letteratura austriaca moderna*, Einaudi, Torino, 1982³, 28.

² MAGRIS, *im.*, 30.

³ VAJDA György Mihály, *Egy irodalmi Közép-Európáért*, Budapest, Fekete Sas Kiadó, 2000, 28.

⁴ VAJDA, *im.*, 26.

hitelvesztésében és az én *menthetetlenségében* jelentkeznek. Erre mindenekelőtt Fritz Mauthner és Ernst Mach figyelmeztetnek műveikben. Ez egyfelől azt jelentette, hogy a lírai és az epikus művek elbeszélője még saját történetének elmondhatóságában is elbizonytalanodott, másfelől – ennek következtében és/vagy éppen ebből fakadóan – tudatosult, hogy a fogalmi és az irodalmi nyelv alkalmatlanná vált a megnevezésre, a leírásra” s ezzel megrendült a hit az író és az olvasó közötti kapcsolat szilárdságában.⁵

Hugo von Hofmannsthal Calderón *La vida es sueño* és Szophokész *Elektrájának* fordítása közben, 1902. augusztusában egy különös tartalmú fiktív levelet írt, s talán ezáltal is, lelkiileg túljutott egyik alkotói válságkorszakán. Az *Ein Brief* kitalált szerzője, Lord Chandos angol földbirtokos nemes 1603. augusztus 22-én levélben fordult Francis Baconhoz. Lord Chandos tudatában (és életében) reménytelenül szétesett szó, fogalom és dolog természetes viszonya, „elárultak a szavak, ... amelyek penészgombákként terjedtek szét a szájamban”⁶. A levél végén összefoglalja az általa használt nyelvhez való viszonyát, annak jellegét és szerepét. „Mivelhogy a nyelv, amelyet talán nem csak azért kaptam, hogy írjak rajta, hanem hogy gondolkodjam is, nem a latin, nem az angol, de még az olasz vagy a spanyol sem, hanem egy olyan nyelv, amelynek egyetlen egy szavát sem ismerem, olyan nyelv, amelyen a néma dolgok beszélnek hozzám, s amelyen egyszer majd, amikor már a sírban leszek, fel fognak szólítani, mentsem bűneimet egy ismeretlen bíró előtt.”⁷

A bécsi *Sprachkritik* (*Alle Philosophie ist Sprachkritik!*) alapdilemmájából eredő kétséget formálták a goriziai Carlo Michelstaedter gondolkodását⁸. A felső középosztálybeli askenázi zsidó családból származó gyermek az emberi kifejezés alapproblémáival való foglalkozás igényét a családi házból hozta magával. Felmenői között Gorizia tudós rabbijai voltak: a kabbalista ükapa, Abraham Vita Reggio (1755-1842), nyelvész-matematikus dédapa, Isacco Samuele Reggio (1784-1855) nagy jelentőségű felfedezéseket tettek, apja pedig egy helyi irodalmi, kulturális társaság vezetője volt.

A Monarchia egyik nagy szellemi központjának számító Trieszthez közeli Goriziából (Görz) a korábbi bécsi matematikai tanulmányok után a firenzei egyetemre érkező fiatalember a „retorika és a meggyőződés fogalma Platón és Arisztotelész filozófiájában” témából készült disszertációt írni. A tisztán filozófiai rendszerelemzés helyett azonban, ahogyan írta, „megismertem Krisztust és Beethovent, -- és más dolgokat, amelyekbe belesápadtam.”⁹ Olasz nyelven ez a zseniális fiatalember fejezte ki a legautentikusabb módon a tudat tragikus helyzetét, amelyben a személyiség létét fenyegető válság a nyelv céltévesztettségével kerül összefüggésbe. Michelstaedter 23 éves korában, szinte csak órákkal fő műve befejezése után, 1910-ben öngyilkosságot követett el. Életrajza párhuzamosságokat mutat a nálánál hét évvel idősebb, szintén huszonhárom évet élt Otto Weiningerrel.

A firenzei egyetemen írt szakdolgozatában a szilárd alapjait veszített nyelv, a meghasonlott személyiség és az illékonnyá vált valóság konfliktusának soha korábban nem látott mélységeit tárta fel. Szerinte válságba került a szó és társadalmi funkciója. A nyelv erőtlenné és alkalmatlanná, elvesztette életerejét, pusztán látszattá vált s halála felé tart. A nyelvet kiüresítő folyamat a teoretikus-szillogisztikus arisztotelészi filozófiával vette kezdetét, amely nem

⁵ FRIED István, *A Monarchia-irodalom változatai = Világirodalom*. Szerk. PÁL József, Budapest, Akadémiai, 2005, 750-751.

⁶ HOFMANNSTHAL, Hugo von (sic!), *Ein Brief – Lettera di Lord Chandos*, Bilinguis kiadás, Pordenone, Edizioni Studio Tesi, 1992, 19, 15.; Lásd. még WENNER Éva, *Irodalom a határon*, Mundus, Budapest, 2009, 46-50.

⁷ HOFMANNSTHAL, *im.*, 32-33.

⁸ Michelstaedter nyelvfilozófiájáról és Svevóval való viszonyáról, ld. CAMERINO, Giuseppe Antonio, *La persuasione e i simboli*, Milano, IPL, 1993, 136. (Különösen a *La „rettorica” di Michelstaedter e la „Sprachkritik” viennese* c. fejezet, pp.13-23.)

⁹ MICHELSTAEDTER, Carlo, *Epistolario = C. M., Opere*. A cura di Sergio Campailla, II, Milano, Adelphi, 1983, 398. (1909. június 13.)

közölte a nyelv tárgyának, a szavaknak és a nyelvtani rendszereknek a valódi természetét, hanem pusztán jelentéssel ruházta fel őket. Az antik filozófust követő racionális elmék ingoványos talajra tévedtek. „De mindenekfelett azt kell látni, hogy tevékenységük (tudósok – P.J.) révén, adott viszonyok jeleként, begyűrűztek *adott szavak*, amelyekre az emberek, anélkül hogy ismernék, rábizzák magukat az életben, s anélkül, hogy ismernék, adottnak veszik őket.”¹⁰

A meggyőződés és a retorika (La persuasione e la rettorica) első mondataiban a disszerens máris világossá tette, hogy szerinte a nyelv nemcsak a valóság megismerésének nem lehet hatékony eszköze, vagyis tehetetlen a realitásokkal szemben, hanem társadalmi feladatát sem képes ellátni. „Pedig amit mondok, már sokszor elmondták előttem, méghozzá olyan erővel, hogy lehetetlennek tűnik, hogy a világ mindannyiszor tovább működött, miután azok a szavak elhangoztak.”¹¹ A történelem során Parmenidész, Hértakleitosz, Empedoklész, Szókratész, Plátón, a Prédikátor, Krisztus, Leopardi, Ibsen és mások voltak a világ működését befolyásolni hivatott nagy mondatok megfogalmazói¹². Mindezek ellenére semmi sem változott, vagyis nyilvánvalóan kiderült, a szavak tehetetlenek bizonyultak a dolgokkal szemben.

A krízis a tudat egészének a képtelenségéből és tehetetlenségéből fakad. A nyelvi kifejezés kétféle módon és fokon lehet alkalmatlan hivatalának betöltésére. A valósággal autentikusabb kapcsolatban lévő *meggyőződés* (persuasione) az ember ama korlátozott tulajdonságából ered, hogy a jelen pillanattal sohasem tud maradéktalanul betelni, nem képes a teljesség (érzésének) a megélésére, sohasem tudja magát úgy az idő folyamatán kívül helyezni, hogy egyben birtokolja a lét valamennyi számára fontos lehetőségét. A mindig a jövőre vonatkozó vágy szűk körre korlátozza az ember életét. A másik, a tudás megszerzésére és megszervezésére vonatkozó meghatározás, a *rettorica*, még távolabbra visz a nyelv természetes funkciójától.

A Schopenhauerre emlékeztető meghatározások, mint például „mindenkinek maga világa *a világ*”, vagy „*Tudom, hogy akarok, és nem birtoklom azt, amit akarok*”¹³ bizonyítására Michelstaedter két, általa többször is felidézett hasonlattal élt. Mindkettő a vertikularizmushoz kapcsolódott, de ellenkező irányúak: az egyik a lefelé húzó *súly*, a másik egy furcsa gömbszerű szerkezet (*mekhánema*) vagy léghajó, amely egy ideig felfelé emel.

Az ember állapotát, többek között, a támaszték nélküli, de támasztékot kereső súly metaforájával írta le. Mihelyt alsóbb szintre érkezik, az áhitott cél azonnal elveszti vonzerejét, hiszen az új helyzetben is híján van az annál még mélyebb pontoknak, amelyekre szüntelenül és vég nélkül vágyik. Ha megszűnne benne a mélység iránti vonzódás és bírhatná a végtelen zuhanást „azon a ponton nem lenne többé az, ami: vagyis *súly*. Az élete nem más, mint életének ez a hiánya.”¹⁴ Önmagát akkor bírná teljesen, ha nem hiányozna neki a mélység, akkor viszont már nem lenne súly (mélység iránti vágy), vagyis megszűnne létezni. Így eleve ki lenne zárva a *meggyőződés* állapotából.

A második, retorikáról szóló részben Michelstaedter egy történelmi példán mutatta be, a görögök hogyan próbálták meg kijátszani a gravitációt, anélkül, hogy elveszték volna a súlyt, a testet és az életet. Függetlennek lenni a gravitációtól, azt jelenti, hogy ugyan megmarad természetes állapotunk, de semmi sem húz le minket a mélységbe, és nem is vágyakozunk

¹⁰ Uő, *A meggyőződés és a retorika*, ford. ÖRDÖGH Éva, Budapest, Medicina, 2013, 141.

¹¹ Uo., 41. (Az Előszót Szilvay Máté fordította.) A *persuasione*-nek csak megközelítőleg helyes fordítása a *meggyőződés*. Barna Imre Claudio Magris *Egy másik tenger* című, részben Michelstaedterrel foglalkozó regényében *megbékélésnek* adja vissza. Ez sem az igazi, mivel a magyar szóban több a lelki tartalomra való utalás, mint az erősen értelemre vonatkozó eredetiben. A tudat maradéktalan azonosulását, beteljesedését a lét bizonyos aspektusával. Amikor nem a fogalom veszi birtokba a tárgyat, hanem fordítva, a lényeg a jelenséget.

¹² A nyelvről való gondolkodást alapvetően meghatározó Arisztotelész, Plátón „áruló” tanítványa nem szerepel a sorban.

¹³ MICHELSTAEDTER, *A meggyőződés...*, im., 57, 43.

¹⁴ Uo., 43-44.

iránta. Ebben az értelemben van is, meg nincs is súlyunk. A tömegvonzás rabságát legyőzve, mondta Szókratész, szabadok leszünk és a Nap birodalmába emelkedhetünk.

A magasság szeretetével megáldott tanítványa, Platón kifejlesztette az acélból készült gömb alakú *mekhánemát*, amelyből kiszorította a levegőt, helyére Abszolútumot töltött. A makrokozmosznak elnevezett léggömbbel úgy akart felemelkedni, hogy közben semmit se veszítsen a súlyából, vagyis ne rövidítse meg az életét. Platón és tanítványainak Napba való indulása eleinte nagyon sikeres volt. A levegőnél könnyebb abszolútum (a lélek) akaratóból egyre kevésbé uralkodott felettük a gravitáció, Platón egyre szabadabbnak érezte magát. (Valójában, tette hozzá Michelstaedter, nem az emelkedni akarás, hanem a levegő zuhanása – súly iránti vágya — mozgatta a szerkezetet.)

Amikor a légkör határára értek a léggömb megállt, ezen túl nem lehet menni. A Nap birodalmába nem juthattak el. Az évekig tartó lebegés ideje alatt a tanítványok egyre kevesebb meggyőződéssel hallgatták Platónnak a könnyűség állapotának előnyeiről és az alattuk feltárulkozó látvány szépségéről szóló beszédét. Az idealista filozófus a Nap országát betöltő anyagtalan létezők szemléletének, vagyis a teljes könnyűségben lévő ideáknak a nagyszerűségéről is vizionált. Ezt azonban a többiek, akik tekintetüket egyre gyakrabban az alattuk elterülő föld felé fordították, egyáltalán nem látták és (így) nem is foghatták fel Platón beszédének igazságát, új valóságra való vonatkozathatóságát. Csalódottak voltak, hiszen nem érték el céljukat: nem nyertek sem szabadságot, sem fiatalságot.

Az elégedetlenkedők élére egy saját „vaksága” miatt mesterére féltékeny tanítvány állt, aki okos kérdéseivel megismerte az égben lebegő szerkezet működési elveit. Ez a „rövidlátó” tanítvány, Arisztotelész volt, aki racionális érvelésével rámutatott a könnyűség és a levegő viszonyának Platón általi helytelen értelmezésére. Az idealista szomorúan tudomásul vette a helyzet reménytelenségét és csalódottan visszatértek a földre.

Az embernek csupán illuzórikus meggyőződése, hogy úgy akarja látni a dolgokat, amint azok önmagukban állnak, s képes arra, róluk valódi ismerettel rendelkezzen. Az igazság viszont az, képtelen más, mint önmagát, saját továbbélését akarni és látni a jövőben. A hön áhitott és nem létező kép hiánnyá változtatja vagy fogyatékosná teszi a *hic et nunc*-ot, és ezért nemcsak a jövőjét, de a jelenét sem birtokolhatja teljesen. A jövőre várakozó dolgok jelentik számára az egyetlen, abszolút és kétségbevonhatatlan valóságot. Jövőjét az élvezet világítja meg, de mögötte felsejlik az ismeretlen végtelen homálya is. Aki él, meggyőzi magát arról, hogy amit él, az élet.¹⁵ Egy idézett népdal kegyetlen pontossággal és egyszerűséggel összefoglalja a szerző gondolatait:

Reméljük, hogy
Eljön az óra,
hogy elkárhozzunk,
és ne kelljen tovább reménykednünk.¹⁶

Az abszolút integritás megvolt még Parmenidésznél: számára a lét – van és nem lehet átadni a semminek. A meggyőződés másik példája Krisztus, aki arra int minket, hogy ne hagyjuk megzavarni szívünk nyugalmát, és látva az élet gondjait, ne adjuk át magunkat az aggodalmaskodásnak. Hasonló példa lehet Beethoven vagy éppen Pergolesi, aki a halálos ágyán komponálta a *Stabat Matert*, akkor, amikor már nem félt a jövőtől és nem is várt tőle semmit. Halálfélelem nélkül, még a végkifejlet felé vivő agónia befejeződését sem siettette, teljesen *megvalósulva* érezte magát ennek az alkotásnak a jelenében; boldogan, hogy tesz, és nem vágyódik az után, amit már megtett vagy ami még vár rá.

¹⁵ *Uo.*, 55, 56, 59, 73, 83. lapokon található, összecsengő gondolatok rézüiméje.

¹⁶ *Uo.*, 78. „Se spera sperando / che vegnarà l’ora / de andar in malora / per più non sperar.”

A nyelvi kifejezésnek imént felvillantott krízise nem választható el a Monarchia intézményeitől, sajátos kultúrájától. Nemcsak az egyéné, de a szó társadalmi funkciójának a krízise is ez, amiből konkrét cselekvés is következhet. Lord Chandos abbahagyta parlamenti munkáját és visszavonult birtokára. Az olasz filozófus számára még súlyosabb konfliktust okozott az a helyzet, hogy az embernek mások írják elő a mondatokat. Ugyanakkor a nyelv alkalmatlansága nem feltétlen és eleve elrendelt, hanem történelmi korszakhoz és társadalomhoz is kötött. Voltak, mint láttuk, kivételek, akik átlépték a nyelvet az igazi valóságtól elválasztó határokat, de az ő szavuk végül sohasem talált meghallgatásra.

A művekben kirajzolódó közös és közös mozzanataiban egyedi Monarchia-mítosz, illetve, vele összefüggésben, nyelv-teória nem korlátozódott pusztán az írók teremtette fiktív világok létrehozására és „működtetésére”. A nagy szellemi központok, elsősorban a főváros valóságosan létező, megélhető, illetve érezhetően egyedi, és egyediségében különleges közeggé változtatták a Monarchia polgárainak mindennapjait. A bizonytalanság, a meggyőződés arról, hogy az énen (?) kívül nincs semmi, amire építeni lehetne, a kilátástalanság bizonyára részei ennek a tudati és lelki állapotnak, amely eseményekben, változatos viselkedési formákban is tükröződött. A legtragikusabb ezek közül az öngyilkosság, mint tudati-személyiségbeli válságra való reális válasz lehetősége volt. (A kereszténység kizárta ezt a „megoldást”). Öngyilkos lett Michelstaedter Firenzében festészetet tanuló orosz barátnője, Nadja, s lehetséges, hogy bátyja sem véletlen baleset következtében halt meg egy építkezésen Egyesült Államokban. S szintén a goriziai fiatalember környezetéhez kapcsolhatjuk a trieszti Svevo teremtette regényalakot, a témától szabadulni nem tudó, *inetta* Alfonso Nittit (*Una vita*, 1892). Vagy, említhetjük, Scipio Slataper, Carlo Stuparich későbbi heroikus öngyilkosságát.

E tekintetben is hasonlóság mutatkozik Michelstaedter és Otto Weininger (1880-1903) között. Mindketten a Monarchia (Bécs) szellemi atmoszférájában nőttek fel, mindketten két, ellentétes kulcsfogalommal¹⁷ leírható kérdést tárgyaltak, mindketten zseniális szakdolgozatot írtak. A két disszerensre, mint a korszakban a nyelvkritikával foglalkozó több (bécsi) filozófusra, többek között Goethe (és Schiller) művésztipológiája és színelmélete hatott. A *Schriften zur Farbenlehre*, 1810 bevezetésében idézett, s a szerző egész gondolatmenetét jól kifejező vers szerint:

Ha nem volna nap-lényegű a szem,
Hogyan érnék el a nap fényei?
Ha isteni erő nincsen bennem,
Hogy bűvölhetne, ami isteni?

A szem a fénynek köszönheti létezését, a szem a fény igényei szerint alakul, pontosabban a belső fény a külsővel találkozik. A külsőre való reagálás mutatja egyáltalán szemünk vitalitását, sőt „Amikor a szemnek sötétet kínálnak, a szem máris világosságot kíván; sötétet követel azonban, ha világossággal közelítjük; és éppen ezzel bizonyítja élelenségét, jogát, hogy megragadja a tárgyat, miközben valamit, ami a tárggyal ellentétes, magából megteremt.”¹⁸ Goethe Weimarban rendszeresen látogatta egy művelt német író szalonját, aki sokszor beszélt és írt a barokkról, a szóvesztés-rábeszélés és illúzióvilág korábbi nagy korszakáról, ami ráadásul a két történelmi Habsburg központban, Spanyolországban és Ausztriában emelkedett a legnagyobb irodalmi jelentőségre. A színelmélet nagy hatást gyakorolt e művelt kör tagjaira, különösen sokat foglalkozott vele a vendéglátó asszony fia,

¹⁷ Otto WEININGER, *Geschlecht und Charakter*, 1903.

¹⁸ GOETHE, Johann Wolfgang, *Schriften zur Farbenlehre*, I. szakasz, III. rész. = J. W. G., *Antik és modern*, szerk. PÓK Lajos Budapest, Gondolat, 1981, 407.

akit Arthur Schopenhauernek hívtak, s aki fő műve (*A világ mint akarat és képzet*, 1818, ismét kettősség: *nem és jellem*) elé mottóként egy Goethe idézetet tett: "S hátha a Természet feltárja titkát?"

A külső ingerre való reagálás szándéka, mint a *vitalitás* forrása azonban más értelmet kapott Goethe után egy évszázaddal. A tudat már nem bízhat semmiben, ami „külső”, a(z objektív) valóság éppúgy „meghalt”, mint Nietzsche-nél Isten. A természetnek nemcsak, hogy nincsen közölhető titka, de az sem biztos, hogy van egyáltalán természet, ahogyan gondoljuk.

Az alapprobléma exponálásán túlmenően a történelmi ideálok, sőt idézetek is mutatják a két fiatalember (és Hofmannsthal) szemléletének és műveltségének meglepően nagy hasonlóságát, amelyet természetesen a „Monarchia világa” is döntően befolyásolhatott. A görög tragikusok (Szophoklész, Euripidész), filozófusok-írók, Parmenidész, Platón, Empedoklész, majd Krisztus, végül Beethoven tükrözik (közös) szellemi horizontjukat.

Michelstaedter szerint görög nyelv és kultúra az európai műveltség anyanyelve volt, jelentőségben megelőzi az összes többi, szinte a történelem felett áll. Olyan örök, tiszta és romolhatatlan forrás, amelyből a mának merítenie kell. A gondolat arra is rámutat, hogy a filozófus a XX. század első évtizedében megpróbálta visszaszerezni a dolgok változatlan (vagy csak látszatra változó) minőségét. A régi (abszolút) bölcsesség halhatatlan nyelven akar megszólalni: innét a folyamatos, eredeti görög nyelvű idézeteknek az ilyen esetben szokott sokszorosán meghaladó mennyisége.

A *mekhánema*, a nap-utópia alternatívája, mint Michelstaedternek egyetemi hallgató korában, majd 1910 nyarán és kora őszén írt verseiben olvasható, a határok és megfáradt partok nélküli végtelen tenger, amely a gyermek tekintete előtt kitért. Lényegében ugyanaz a *meggyőződés* szólal meg amott a vállalkozásában elbukott öreg filozófus szavaiban, mint itt a fiatalember önéletrajzi verseiben. Michelstaedter által átélkesített tenger az ígéret birodalma, jóval több, mint természeti képződmény, ámbar a filozófus-költőt rövid élete végén nyilvánvalóan a végtelennek tűnő *mare* látványa, tapasztalása is befolyásolta: az éggel összeolvadó határtalan horizont képe, a hullámok ritmikus mozgása, a szédítő mélység tudata. A 1909-1910-es tanév és tanulmányai befejezése után Firenzéből hazatérve többé már nem távozott messzire Istriától. A negatívan jellemzett földi-határtalan *sivatagtól* való elválás nyitja meg az igazi végtelen felé való felemelkedés útját. Ez a tenger ég és föld között lebegő tornác, amely vidámabb fényben csillog, s amelynek mélyéről más hang hallatszik¹⁹. A tenger gyakran a fény szinonimája²⁰ a maga dualizmusával.

Nővérehez Piranóban írt versében (*Alla sorella Paula*, 1910 augusztus) Carlo arról panaszkodott, hogy hiábavaló minden törekvése, hogy a *másik tengerre* kijusson. Feleslegesen állítja be megfelelő irányba a kormánylapátot és a vitorlákat, hajójának haladási irányát a szél és a soha nem csillapodó hullámozás határozza meg, nem az ő szándéka.

E se fra il vento e il mare la mia mano
regge il timone e dirizza la vela,

---

¹⁹ *I figli del mare*. Carsia, szeptember 2.

E la vasta voce del mare/ al loro cuore soffocato/ lontane suscitava ignote voci,/ altra patria altra casa un altro altare/ un'altra pace nel lontano mare.

(A tenger tág szava/ fojtott szívükben/ ismeretlen távoli hangokat élesztett fel,/ más hazát, más házat, más oltárt/ más békét a távoli tengerben.)

²⁰ Amico - mi circonda il vasto mare/ con mille luci - io guardo all'orizzonte/ dove il cielo ed il mare/ lor vita fondono infinitamente. – (Pirano, agosto 1908) (Barátom, a tág tenger/ ezer fényvel vesz körül – a horizontot nézem/ ahol az ég és a tenger a végtelenben/ összeolvasztja életét).

Lasciami andare, Paula, nella notte/ a crearmi la luce da me stesso./ lasciami andar oltre il deserto, al mare/ perch'io ti porti il dono luminoso. 2 agosto 1910. (Engedd, hogy induljak, Paula,/ az éjszakában,/ hogy fényt teremsek saját magamból,/ hagyd, hogy túljussak a sivatagon, a tengerhez./ s fényes ajándékot hozhassak neked.)

non è più la mia mano che la mano
di quel vento e quell'onda che non posa...

....

Al mio sole, al mio mar per queste strade
della terra o del mar mi volgo invano,
vana è la pena e vana la speranza,
tutta è la vita arida e deserta,
finché in un punto si raccolga in porto,
di sé stessa in un punto faccia fiamma²¹.

A vers utolsónak idézett két sora, a maga ambiguitásában (*fiamma*: messzire látszani, beteljesülés?, pusztulás?), rendkívül nagy jelentőséggel bír az egész életmű szempontjából. Michelstaedter a „tüzet gyújtani magából” képet számos más helyen is idézte.²² A láng elhamvadására már nem sokáig kellett várnia²³. A tenger hívása *más*, szívhez közelebb álló társak hívása is egyben. Halála előtt néhány héttel írt *A tenger gyermekei* (utólag adott) című vers hősei ennek az új világnak a lakosai, s nem is titkoltan Michelstaedter alakváltozatai. A két fiatal: az önmagát megváltó Itti neve a görög *hal* szóból (Krisztus-szimbólum!) ered, nő-társa, Senia (Argia²⁴ Cassini, akivel a „végtelen tenger békéjéről álmodott”²⁵) pedig az *idegen*. Az *eleve bent-lakót* súlyos konfliktus elé állította igazi létre való kelésének képtelensége, a sötét mélységbe való zuhanás, s az idegen lánynak vele közös sorsa való kényszerítése. Úgy látszik, még ebben a költői szubjektum teremtette világban sem válhattak valóra a *meggyőződés* eszményi értékei, mint amilyen a pillanatban rejlő teljesség birtoklása, a végtelennel való eggyé válás igénye, vagy az égi dolgok közvetlen, *platóni* szemlélete. Ehelyett a *retorika* másodlagossága maradt az egyetlen tovább élési lehetőség. Nyelvi szempontból kénytelen beérni az oda nem illő kifejezések esetlegességével a dolgok helyes megnevezése (s ezzel birtoklása) helyett, vagyis az üres fecsegéssel a lényegét feltáró beszéd helyett. Végezetül az egyetlen biztosnak hitt valóságban, önmaga tudatában is kételkedni kezdett. Szavai még saját maga számára is elviselhetetlenné váltak.

L'angoscia di non giungere alla vita
e di perire dell'oscura morte
te trascinando nell'abisso, Senia,

²¹ Ezekon a földi vagy tengeri utakon/ hiába fordulok az én napom és az én tengerem felé./ hiábavaló a szenvedés és hiábavaló a remény./ terméketlen és sivár az egész élet./ addig, amíg révbe nem ér./ hogy önmagát lángra lobbantsa.

²² MICHELSTAEDTER, *A meggyőződés...*, im., 95. (A meggyőződéssel rendelkező ember) „Minden pillanata egy évszázad a többiek életében – , amíg tüzet nem gyújt magából és el nem jut oda, hogy létezése az utolsó jelen pillanatból áll. Ebben meggyőződéses lesz – és a meggyőződésben elnyeri a békét.– „ János evangéliumának (5,35) francia fordításában Michelstaedter aláhúzta a Jézusról következőképpen szóló részt: „égő és világító lámpa (fáklya, *flambeau allumé et brillant*), de csak ideig-óráig akartatok fényében gyönyörködni.” 215-216 (jegyzet). A tűz beteljesedés és pusztulást is hozhat.

Sergio Campailla 2010. októberében, a filozófus halálának századik évfordulóján kiállítást rendezett Goriziában „Carlo Michelstaedter. Far di se stesso fiamma” (önmagából lángot gyújtani) címmel.

²³ Édesanyja születésnapján, október 17-én egy vele való vitát követően lett öngyilkos barátjától, Rico Mreulétől kölcsönkapott pisztollyal. Szakdolgozata címlapjára egy olaj méccsét rajzolt a görög szóval: *apesbés then* (kihunytam), a görög szentenciára utalva: „A lámpa kihuny, ha nincs benne olaj, én kihunytam, mert túlsordult bennem a bőség.”

²⁴ Az *Argia* görög szó, békét jelent. A *persuasionéről* szóló első nagy fejezetet befejező, *A fájdalom: öröm* című bekezdést a következő idézettel zárta: *a cselekvésen át a béke felé*, s pontosan ezeket a kétértelmű szavakat írta Schopenhauer portréja alá is.

²⁵ MAGRIS, Claudio, *Michelstaedter és az „igazi életet” kereső közép-európai nagy generáció*, Tiszatáj, 1999. szeptember, 20-25. A békét nem a kikötő jelenti számára, hanem a „nyílt tenger háborgása, annak a hazája, aki elfogadja a pillanatot, az örökkévalóságot, amelyben minden van és semmi sem ismer alkonyatot.” 24.

mi prende forte sì che dubitoso
mi son fatto di me, che non sopporto
le mie stesse parole, e di me stesso
invincibile nausea m'opprime.²⁶

A költői szubjektív-érzelmi és a filozófiai objektív-rationális *út* ugyanabba a zsákutcába vezetett. A kor életérzéséről általánosságban is elmondható: miután a tudat a korábbi század folyamán saját hatáskörébe vonva megsemmisítette a külső világot, akarattá és képzetté (Schopenhauer) szubjektívizálva azt, nem tudott megfelelő *nyelvi* kapcsolatba lépni vele, azaz önmagával. Mivel erre nincs megfelelő képessége és eszköze, az intellektuálisan „megemészthetetlen” valóság így elviselhetetlen teherként nehezedett rá és összenyomta.

Michelstaedter szerint a nyelvet évszázadok alatt kiüresítő folyamat a teoretikus-szillogisztikus arisztotelészi filozófiával kezdődött. Most a nyelv halála felé tart. Az „élő testekként” értelmezett szavakat átlagon felüli képességekkel rendelkező emberek alkották meggyőződésük és a valóság mély ismerete alapján. Az ezzel nem rendelkező (*non persuaso*), közönséges emberek ajkán a szavak pusztá anyaggá váltak, amellyel emlékezetük formáira utalnak. Szavaik nem közlik (*communicano*), nem fejezik ki ezeket, hanem csak jelentik (*significano*) őket mások számára, ez a minimális használat azonban elegendő az élethez. (Ez az ember) „nem közölte tárgyának magának a természetét, hanem jelentéssel látta el, vagyis látszatokkal, amelyek minden alkalommal felismertetik a már látott dolgokat.”²⁷ (Michelstaedter kiemelései)

A kifejező eszköz elkerülhetetlenül szklerotikussá válik. Az „eredendő bűn” az ember erkölcsi eltévelyedése, amely pillanatnyi érdekből tévútra viszi a tudatot. A már nem kreatív nyelv légüres térben mozgó szerkezetévé válik, mesterséges képződménnyé, és legfeljebb az ember és a társadalom praktikus igényeinek a kielégítésére képes. Ezzel azonban az úgynevezett szocializált ember önmagát csapja be; azt az illúziót táplálja magában, hogy az életnek és saját magának a fejlődését valósítja meg.

A szó, mielőtt elérné a hallgatás birodalmát, a sötétség díszítménye lesz. Látszattá válik, s nincs más tartalma, mint egy kevéske ismeretlen életosztón. A sötétség, az egyformaság és az azonos szintre hozás szimbóluma, a hiteltelenség szörnyű szakadéka, amelybe az emberek észrevétlenül vagy bűnös tudatlanságuk következtében belezuhanak.²⁸

---

²⁶ /A Senia, VI/, Gorizia, 1910. szeptember 19. A félelem, hogy nem jutok el az életig,/ s elveszek a sötét halálban/ magammal rántva téged a mélységbe, Senia./ oly erősen megragadott,/ hogy kételkedni kezdtem önmagamban, képtelen leszek elviselni/ a saját szavaimat, és letaglóz a magam iránt érzett legyőzhetetlen undor.

²⁷ MICHELSTAEDTER, Carlo, *La persuasione e la rettorica*. A cura di Sergio Campailla. Milano, Adelphi, 1995, 114.

²⁸ *Uo.*; ez a bekezdés a 118-121 lapokon írtak összefoglalása.